

Ακρόλιθα αγάλματα των ρωμαϊκών χρόνων

Abstract

After a brief introduction to the topic of acroliths from the Greek and Roman periods, I present some marble fragments from acroliths of the Imperial period which give us clues for reconstructing the internal structure of the statues from which they came. The fragments come from a statue of Athena from Thessaloniki, a cuirassed figure from Thessaloniki and another from Ephesus. Each presents different technical peculiarities, which are discussed in some detail. Other interesting technical details are revealed by: a fragment of a naked leg from an acrolith now in the store-rooms of the Athens National Archaeological Museum, fragments of a colossal acrolith from Rome as well as some fragments from other acroliths of the Roman period from Thessaloniki, which are briefly commented upon. Once the statues have been securely identified as acroliths, graphic reconstructions can be made. A statue of Athena from Rome, of which the head and right foot are preserved in Copenhagen, is used as a typical example. However, the extant marble parts of acroliths usually only confirm the general type of the figures. They give us no details of the draperies. This necessarily makes the suggested reconstructions less accurate. As an example I take the statue of Constantine from the Basilica of Maxentius in Rome, one of the last surviving large-scale, imposing acroliths of antiquity. A final reference to the chryselephantine statues of the Roman period is restricted to the ivory head and the fragments of hands and feet found recently in Rome and dated to the second half of the first century BC. Its technical details are identical to those of the acroliths.

Τα ακρόλιθα αγάλματα, τα αγάλματα δηλαδή που είχαν ξύλινο τον κορμό και λίθινα τα άκρα (κεφαλές, χέρια και άκρα πόδια), αποτελούν μιαν ειδική κατηγορία πλαστικών έργων της αρχαιότη-

τας¹, που ερευνήθηκε συστηματικά τα τελευταία χρόνια². Ιδιαίτερα μελετήθηκε η τεχνική της κατασκευής τους. Η τεχνική αυτή, παρόμοια σε γενικές γραμμές με την τεχνική των χρυσελεφαντίνων³, συνεχίστηκε, χωρίς μεγάλες αλλαγές, έως το τέλος της αρχαιότητας. Ο ξύλινος σκελετός των μεγάλου μεγέθους ακρολίθων και χρυσελεφαντίνων, *υπόξυλων*⁴ κατά τον αρχαίο όρο, αγαλμάτων, περιελάμβανε ένα κεντρικό ιστό, γύρω από τον οποίο κατασκευαζόταν ένα, λιγότερο ή περισσότερο, πυκνό πλέγμα. Πάνω σε αυτό τοποθετούνταν τα ξύλα εκείνα, στα οποία στα μεν ακρόλιθα σκαλίζονταν οι πτυχές των ενδυμάτων, ενώ στα χρυσελεφάντινα στερεώνονταν τα υλικά που απέδιδαν τις πλαστικές λεπτομέρειες: δηλαδή οι φολίδες του ελεφαντοστού για το πρόσωπο και τα άλλα γυμνά τμήματα των μορφών, καθώς και τα ελάσματα χρυσού με τα οποία εκάλυπταν τις επιφάνειες των ενδυμάτων. Τις περισσότερες φορές, πάντως, για λόγους οικονομίας μπορούμε να σκεφθούμε λιγότερο δαπανηρές επικαλύψεις, ένα λεπτό δηλαδή φύλλο επιχρυσώσεως⁵, ακόμα και απλό χρώμα. Άλλες φορές οι εξωτερικές ξύλινες επιφάνειες ήταν συνοπτικά δουλεμένες ή και αδιαμόρφωτες. Στις τελευταίες αυτές περιπτώσεις το πρόβλημα εμφάνισης που δημιουργούνταν το έλυναν τα πραγματικά ενδύματα, με τα οποία έντυναν αυτά τα αγάλματα⁶.

1. Για τον όρο, τα είδη μαρμάρου από τα οποία ήταν κατασκευασμένα τα άκρα και γενικά για την τεχνική κατασκευής βλ. τελευταία Despini 2004, 2-32.

2. Βλ. Δεσπίνης 1975. Πρβ. EAA secondo Suppl. I (1994) 39-40 λ. *acrolito* (G. Despini). E. Häger-Weigel, Griechische Akrolith-Statuen des 5. und 4. Jhs v. Chr. (Berlin 1997). N. Giustozzi, Gli dei «a pezzi»: L'Hercules Πολυκλέους e la tecnica acrolitica nel II secolo a. C., BCom 102, 2001, 7-82. Despini 2004, 245-302, πίν. 1-24.

3. K. D. S. Lapatin, Chryselephantine Statuary in the Ancient Mediterranean World (Oxford 2001) 68-78.

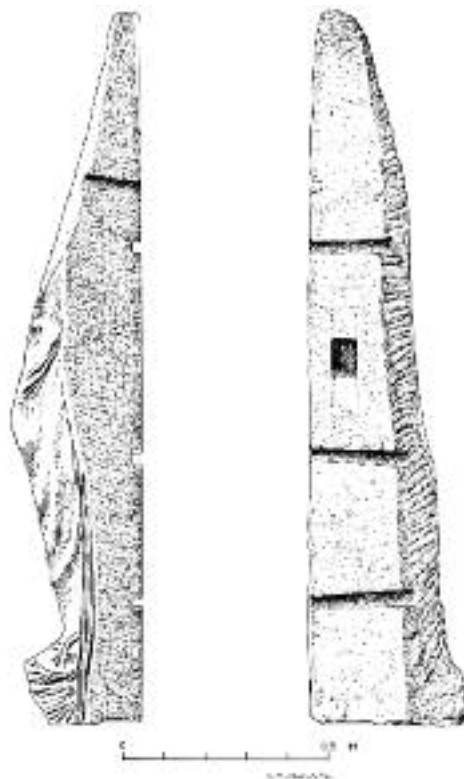
4. Despini 2004, 249.

5. O. Puchstein, Die Parthenonskulpturen, JdI 5, 1890, 101-102.

6. Η Häger-Weigel ό.π. (σημ. 2) 45 πιστεύει ότι κακώς τέτοια αγάλματα χαρακτηρίζονται ως ακρόλιθα.

Εικ. 1. Δεξιό σκέλος αγάλματος Αθηνάς. Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο (Φωτ.: DAI Athen 71/ 588. G. Hellner)

Εικ. 2. Σχεδιαστική απόδοση του σκέλους της Εικ. 1, εσωτερική και πίσω πλευρά (Δεσπίνης 1975, εικ. 2. Σχέδιο: Γ. Κιαγιάς)

Από τις νέες έρευνες προέκυψαν νέες γνώσεις. Λίθινα π.χ., εκτός από τα άκρα που αναφέρουν οι πηγές, ήταν και τμήματα συνεχόμενα με αυτά, όπως τμήματα του στήθους, καθώς και τα σκέλη, εφόσον ήταν γυμνά, όπως π.χ. σε ακρόλιθα αγάλματα θωρακοφόρων, κάποτε όμως και όταν ήταν καλυμμένα από ένδυμα, όπως π.χ. συμβαίνει με το δεξιό σκέλος ορισμένων αντιγράφων της Αθηνάς Medici⁷. Για να αποδώσουν τον λευκό χιτώνα που καλύπτει αυτό το σκέλος, έκριναν προσηγορότερο να χρησιμοποιήσουν λευκό, στιλβωμένο μάρμαρο (Εικ. 1), αντί να βάψουν λευκό το ξύλο.

Από τις αναφορές των γραπτών πηγών προκύπτει ότι τα ακρόλιθα ήταν κατά κανόνα λατρευτικά⁸. Επιφυλάξεις πρέπει να κρατήσουμε μόνον για όσα ακρόλιθα δεν βρίσκονταν μέσα σε ναούς ή δεν ήταν αγάλματα θεών, καθώς και για τα ακρόλιθα που δεν προέρχονται από ιερά⁹. Αυτό πάντως που είναι βέβαιο είναι ότι και τα ακρόλιθα, όπως ακριβώς και τα χρυσελεφάντινα, ήταν στημένα σε στεγασμένους χώρους.

Τα μαρμάρινα θραύσματα δύο ακρόλιθων των αυτοκρατορικών χρόνων στο Αρχαιολογικό Μου-

σείο Θεσσαλονίκης αποδείχτηκαν πολύ σημαντικά, γιατί σώζουν στοιχεία που επιτρέπουν την αναπαράσταση της εσωτερικής κατασκευής. Στα θραύσματα χρησιμοποιήθηκε ένα είδος συνδέσμων, τους οποίους, εξαιτίας της χαρακτηριστικής τους μορφής, ονόμασα σφηνοειδείς πελεκίνους¹⁰ και οι οποίοι παραπέμπουν ευθέως, σε συνδυασμό και με ορισμένες άλλες τεχνικές λεπτομέρειες, σε ξύλινες κατασκευές.

Από ένα άγαλμα Αθηνάς του 2ου αι. μ.Χ., ύψους 2,70 μ. περίπου, το οποίο επαναλαμβάνει τον γνωστό από σειρά αντιγράφων τύπο της Αθηνάς Medici και το οποίο στις αρχές του 3ου αι. μ.Χ. μεταρρυθμίστηκε σε πορτρέτο της Ιουλίας Δόμνας, σώθηκαν η κεφαλή, το άκρο δεξιό χέρι και το δεξιό σκέλος από τον γοφό, τα τμήματα δηλαδή εκείνα, τα οποία, όπως βλέπουμε στα πληρέστερα σω-

7. Δεσπίνης 1975. Häger-Weigel ό.π. (σημ. 2) 48-50, 208-209.

8. Βλ. και Häger-Weigel ό.π. (σημ. 2) 4-11.

9. Despiniis 2004, 7-8.

10. Δεσπίνης 1975, 12-16, 19-22, 36-37.

Εικ. 3. Σχεδιαστική αναπαράσταση της κατασκευής του ακρολίθου αγάλματος της Αθηνάς (Δεσπίνης 1975, εικ. 3. Σχέδιο: Γ. Κιαγιάς)

ζόμενα αντίγραφα του τύπου, ήταν γυμνά ή καλύπτονταν από τον χιτώνα¹¹.

Το πιο χαρακτηριστικό θραύσμα είναι το σκέλος (Εικ. 1-2), του οποίου η αθέατη πίσω όψη σχηματίζεται τρίπλευρη. Η μέση είναι με επιμέλεια δουλεμένη, οι δύο εκατέρωθεν πλευρές χοντροδουλεμένες. Καμιά δεν είναι επίπεδη, καμιά δεν έχει αναθύρωση. Το ενδεχόμενο επομένως να συνδυαζόταν το σκέλος με συνεχόμενα μαρμαρίνα κομμάτια πρέπει να αποκλεισθεί. Στην πίσω και την πλάγια αριστερή πλευρά υπάρχουν τέσσερις αύλακες, με τομή σε σχήμα χελιδονουράς, που στενεύουν προς το ένα άκρο τους, παρουσιάζοντας συνάμα και ελάττωση του βάθους τους. Είναι χαρακτηριστικό επίσης ότι κατευθύνονται από το εξωτερικό του αγάλματος προς το εσωτερικό του.

Αντίστοιχες αύλακες πρέπει να υπήρχαν και στα κομμάτια που τοποθετούνταν δίπλα σε αυτές τις πλευρές του σκέλους και τα οποία, μετά από όσα ανέφερα, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ήταν ξύλινα, συνδεόμενα μεταξύ τους και με το μαρμαρίνο σκέλος με επίσης ξύλινα, σφηνοειδή, συνδετικά στοιχεία που εισχωρούσαν στις αύλακες. Οι αντιστοιχίες τους προς τις «γκινισιές» και τα «περαστά τρέσα» της ξυλουργικής τέχνης είναι χαρακτηριστικές. Στο σχέδιο αναπαράστασης της κατασκευής (Εικ. 3) βλέπει κανείς αυτές τις λεπτομέρειες.

Το δεύτερο ακρόλιθο από τη Θεσσαλονίκη, του οποίου μπορούμε να αναπαραστήσουμε την εσωτερική κατασκευή, είναι το άγαλμα ενός θωρακοφόρου, από το οποίο σώθηκε ένα μόνον τμήμα, ύψους 51 εκ., που περιελάμβανε τα σκέλη από το μέσο των μηρών¹² (Εικ. 4-5). Το θραύσμα παρουσιάζει στο πάνω μέρος ένα έξαρμα, στην πίσω πλευρά του οποίου ανοίγεται κάθετο λάξευμα με λοξά τοιχώματα. Στην πρόσθια πλευρά και τις πλάγιες ανοίγονται σφηνοειδείς αύλακες. Την κατασκευή του ακρολίθου, την οποία αναπλάστησα σύμφωνα με όσα συνεπέρανα για το αντίγραφο της Αθηνάς, μας δείχνει η Εικ. 6.

Το θραύσμα του θωρακοφόρου της Θεσσαλονίκης, πιθανόν ενός Ρωμαίου αυτοκράτορα του 2ου αι. μ.Χ., μας βοηθά να προσεγγίσουμε τα προβλήματα των χρυσελεφάντινων αγαλμάτων που περιείχε το Φιλιππειον στην Ολυμπία¹³. Έργα του Αθηναίου Λεωχάρη εικονίζαν, όπως αναφέρει ο

11. Δεσπίνης 1975, 11-16. Γ. Δεσπίνης – Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού – Εμμ. Βουτυράς, Κατάλογος γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης I (Θεσσαλονίκη 1997) 97-99 αρ. 72 (Γ. Δεσπίνης). Despinis 2004, 11, 14-17. Νεότερη βιβλιογραφία: Α. Ajoatian, Athena Medici in Athens, στο: R. F. Docter – E. M. Moormann (επιμ.), Proceedings of the XVth International Congress of Classical Archaeology, Amsterdam, July 12-17, 1998 (Amsterdam 1999) 54-55. B. Lundgreen, Use and Abuse of Athena in Roman Imperial Portraiture, ProcDanInstAth 4, 2004, 69-70, 72-73, 76-78. A. Alexandridis, Die Frauen des römischen Kaiserhauses. Eine Untersuchung ihrer bildlichen Darstellung von Livia bis Julia Domna (Mainz 2004) 203 αρ. 226, πίν. 53, 3-4.

12. Δεσπίνης 1975, 16-18. EAA ό.π. (σημ. 2). B. Schmidt-Dounas, Geschenke erhalten die Freundschaft, στο: K. Bringmann – H. von Steuben (επιμ.), Schenkungen hellenistischer Herrscher an griechische Städte und Heiligtümer II 2 (Berlin 2000) 102-103. Giustozzi ό.π. (σημ. 2) 59-60 εκ. 85. Despinis 2004, 13-14. Γ. Δεσπίνης – Θ. Στεφανίδου Τιβεριού – Εμμ. Βουτυράς (επιμ.), Κατάλογος γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης III (Θεσσαλονίκη 2010) 174-175 αρ. 503 (Γ. Δεσπίνης).

13. Για το θέμα βλ. αναλυτικά Δεσπίνης 1975, 12-13.

Εικ. 4-5. Τμήμα αγάλματος θωρακοφόρου, πρόσθια και πίσω όψη. Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο (Φωτ.: Γ. Δεσπίνης)

Παυσανίας V 20, 10¹⁴, τον Αλέξανδρο, τον Φίλιππο, την Ολυμπιάδα, τον Αμύντα και την Ευρυδίκη. Οι μορφές πατούσαν πάνω σε μαρμάρινες πλίνθους, όπως δείχνουν οι βαθύνσεις υποδοχής που σώζονται στους λίθους της επίστεψης του βάθρου. Γι' αυτό και ορισμένοι σκέφτηκαν ότι τα αγάλματα δεν ήταν χρυσελεφάντινα, όπως αναφέρει ο Παυσανίας, αλλά μαρμάρινα¹⁵.

Είναι πολύ πιθανόν όμως ότι ο Λεωχάρης εφάρμοσε μια τεχνική, στην οποία εκτός από το ξύλο, το χρυσό και το ελεφαντοστό, χρησιμοποιήθηκε και μάρμαρο για το κατώτερο τμήμα των αγαλμάτων, όπως ακριβώς στο άγαλμα του θωρακοφόρου της Θεσσαλονίκης¹⁶. Στα ντυμένα με μακριά ενδύματα αγάλματα της Ευρυδίκης και της Ολυμπιάδας πρέπει να υπήρχε στην πάνω πλευρά των μαρμαρίνων πλίνθων τους τετράγωνο έξαρμα με οπή για την πάκτωση του ξύλινου κεντρικού στηρίγματος. Για τα πορτρέτα του Αμύντα, του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου, τα οποία θα πρέπει να τα φαντασθούμε ντυμένα είτε με χιτωνίσκους και χλαμύδες, είτε με χιτωνίσκους και θώρακες, με γυμνά δηλαδή τα σκέλη, μπορούμε να σκεφτούμε μια κατασκευή που θα είχε από μάρμαρο όχι μόνον την πλίνθο αλλά και τα γυμνά σκέλη των μορφών. Ο συνδυασμός ξύλου, ελεφαντοστού, χρυσού και μαρμαρόν πρέπει να είχε εφαρμοσθεί και σε άλλα ακρόλιθα αγάλματα των κλασικών χρόνων. Με μαρμαρίνη πλίνθο τα υπόξυλα αγάλματα, αποκτούσαν στέρεη βάση. Μπο-

ρούσαν, επομένως, τουλάχιστον τα μικρότερα σε μέγεθος, εύκολα να μετακινήθούν.

Ορισμένα μαρμάρινα θραύσματα αγαλμάτων που βρέθηκαν στην Έφεσο και που προέρχονται από τον ναό του Δομιτιανού¹⁷, μας δείχνουν μια άλλη κατασκευαστική λεπτομέρεια των ρωμαϊκών ακρόλιθων. Τα θραύσματα προέρχονται από περισσότερα του ενός αγάλματα κολοσσικού μεγέθους. Μια κεφαλή, η οποία μαζί με τον λαιμό έχει ύψος 1,18 μ., ανήκε σε άγαλμα όχι του Δομιτια-

14. Βλ. τελευταία Lapatin ό.π. (σημ. 3) 115-119, 149 αρ. 43 εικ. 217-226. K. Bringmann – H. von Steuben (επιμ.), Schenkungen hellenistischer Herrscher an griechische Städte und Heiligtümer I. Zeugnisse und Kommentare (Berlin 1995) 404-406 αρ. K *329[A]. H. Kotsidu, *Τιμή και δόξα*. Ehrungen für hellenistische Herrscher im griechischen Mutterland und in Kleinasien unter besonderer Berücksichtigung der archäologischen Denkmäler (Berlin 2000) 430-431 K αρ. *305, 538-539. Schmidt-Dounas ό.π. (σημ. 12) 102-104 με όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία.

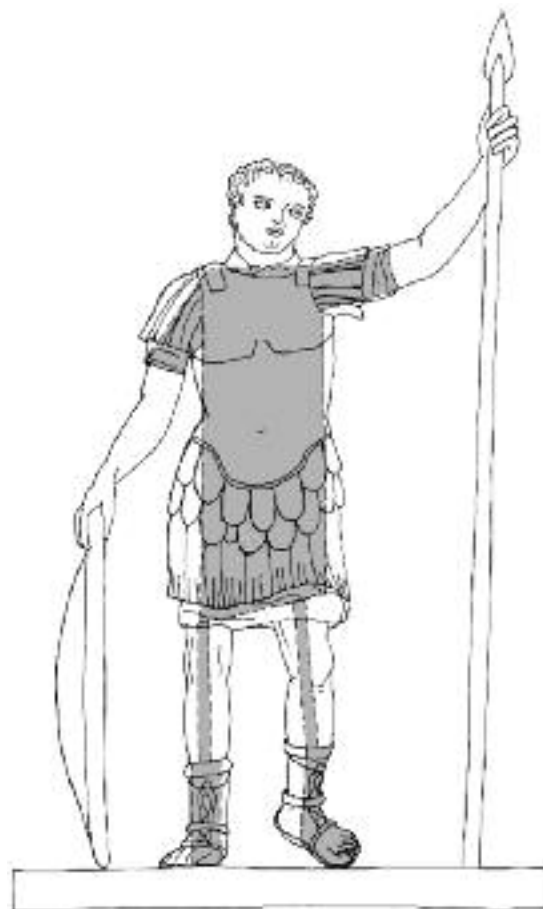
15. F. Eckstein, Pausanias' Reisen in Griechenland II (1987) 249 σημ. 55. B. Hintzen-Bohlen, Die Familiengruppe. Ein Mittel zur Selbstdarstellung hellenistischer Herrscher, JdI 105, 1990, 131 σημ. 14. P. Pedersen, The Ionian Renaissance and Some Aspects of its Origin within the Field of Architecture and Planning, στο: J. Isager (επιμ.), Hekatomnid Caria and the Ionian Renaissance, Acts of the International Symposium at the Department of Greek and Roman Studies, Odense University, 28-29 November 1991 (1994) 17.

16. Δεσπίνης 1975, 16-18 εικ. 8-11, πίν. 11-12.

17. Meriç 1985, 239-241, πίν. 21,4· 22-24. Kreikenbom 1992, 213-215, πίν. 19. Giustozzi ό.π. (σημ. 2) 58 εικ. 84. Despinis 2004, 257 σημ. 66. E. Varner, Mutilation and Transformation. *Damnatio memoriae* and Roman Imperial Portraiture (Leiden 2004) 128-129. D. Maschek, Domitian und Polyphem, ÖJh 76, 2007, 279-299, 283-292.

Εικ. 6. Αναπαράσταση κατασκευής θωρακοφόρου αγάλματος (Δεσπίνης 1975, εικ. 6. Σχέδιο: Γ. Κιαγιάς)

Εικ. 7. Αναπαράσταση κατασκευής θωρακοφόρου αγάλματος από την Έφεσο κατά τον R. Meriç (Meriç 1985, πίν. 24)

νού, όπως είχε αρχικά υποθεθεί, αλλά του Τίτου. Με την κεφαλή αυτή ο R. Meriç συνδύασε έξι θραύσματα από χέρια, σκέλη και άκρα πόδια και πρότεινε την αναπαράσταση ενός αγάλματος θωρακοφόρου ύψους 7 μ. (Εικ. 7). Το άγαλμα ήταν μέλος ενός λατρευτικού συντάγματος δύο ή τριών αγαλμάτων, από τα οποία σώζονται και ορισμένα άλλα θραύσματα¹⁸.

Από τα κομμάτια που δημοσιεύονται (Εικ. 8-9) ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο τμήματα γυμνών σκελών, ένα με το αριστερό γόνατο και ένα δεύτερο από το πάνω μέρος του δεξιού γόνατου έως λίγο κάτω από το μέσο της κνήμης. Το αριστερό γόνατο είναι ελαφρά λυγισμένο, ανήκε επομένως σε άνετο σκέλος. Αυτό δείχνουν και τα δάχτυλα του αριστερού ποδιού¹⁹, εάν πράγματι ανήκουν σε αυτό το άγαλμα. Στο πίσω μέρος του γόνατου σώζονται, όπως αναφέρεται, υπολείμματα βάθυνσης, χωρίς όμως να δίνονται λεπτομέρειες. Ίσως να πρόκειται για υπολείμματα αύλακας, παρόμοιας με αυτήν που

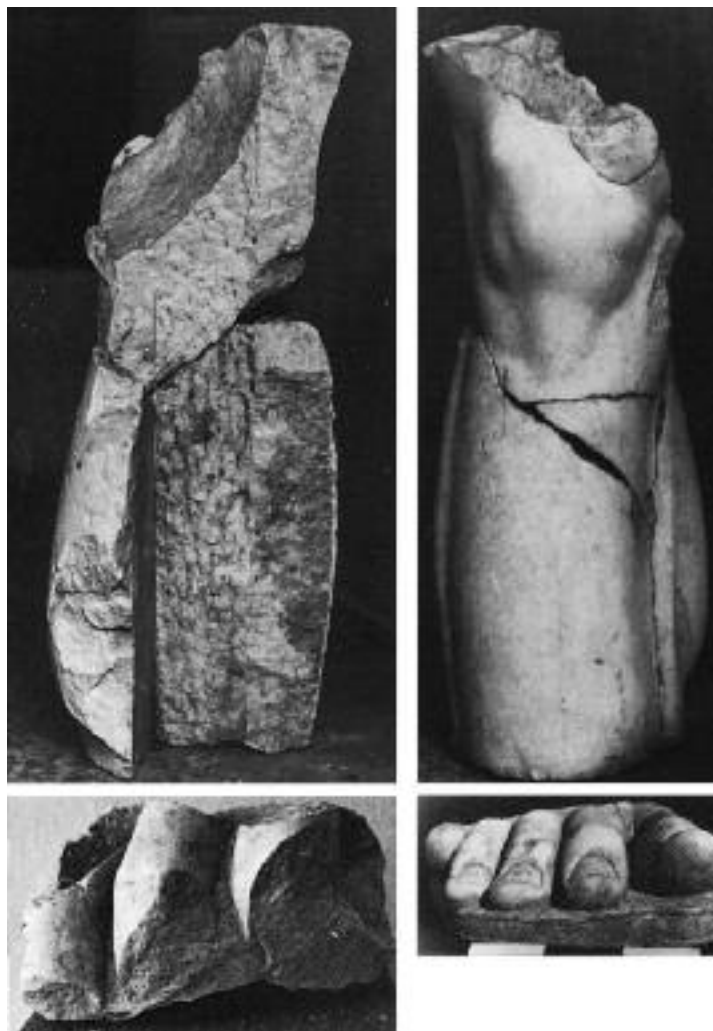
σώζεται στην πίσω πλευρά του δεξιού σκέλους, η οποία είναι ανοιγμένη με βελόνι, έχει πλάτος 16 εκ., βάθος 27 εκ. και τοιχώματα λεία. Ο R. Meriç υποθέτει ότι μέσα στην αύλακα ήταν τοποθετημένο ξύλινο δοκάρι. Σωστά επίσης συμπληρώνει τη μορφή με μποτάκια (*mullei*, *Fellstiefeln*²⁰) που έφταναν έως κάτω από τον γαστροκνήμιο, έως δηλαδή το σημείο που είναι οριζόντια κομμένη η δεξιά κνήμη. Το τμήμα αυτό του σκέλους θα πρέπει να το φαντασθούμε ξύλινο, εκτός από τα γυμνά δάχτυλα που ήταν από μάρμαρο και που σώθηκαν.

Το δεξιό σκέλος που σώζεται από το κάτω μέρος του μηρού επιβάλλει να σκεφτούμε μια μορφή με χιτωνίσκο και θώρακα, αλλά η αναπαρά-

18. Ένα αναφέρει ο Meriç 1985, 240 σημ. 13, πίν. 23,13, ένα άλλο απεικονίζει ο Kreikenbom 1992, πίν. 19c.

19. Meriç 1985, 239, πίν. 23, 15 και 16, όπου από παραδρομή αναφέρεται ως θραύσμα χεριού.

20. H. R. Goette, *Mulleus – Embas – Calceus*, JdI 103, 1988, 401-422.

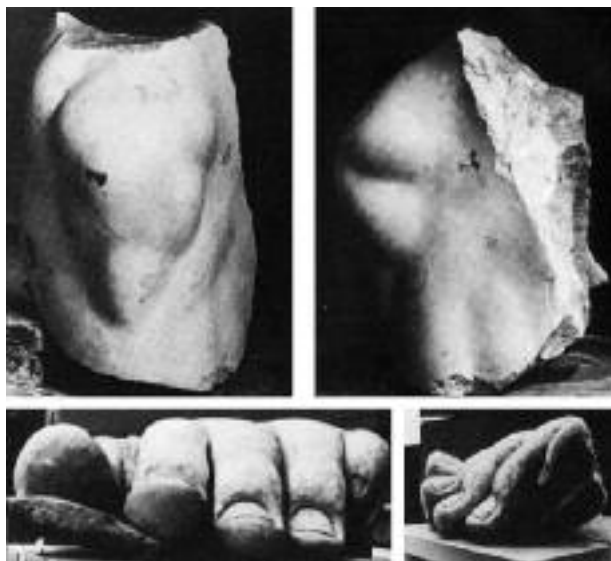
Εικ. 8. Θραύσματα αγάλματος θωρακοφόρου από την Έφεσο (Meriç1985, πίν. 23,9-14)

σταση που προτείνεται (Εικ. 7) δεν είναι απόλυτα ικανοποιητική. Μια όρθια μορφή, κολοσσική σε μέγεθος, δεν μπορεί να στηριχθεί μόνον πάνω στα ξύλινα στηρίγματα που ο Meriç τοποθετεί μέσα στις αύλακες των σκελών, ένα από τα οποία μάλιστα, το αριστερό, ήταν λυγισμένο στο γόνατο. Η ασπίδα και το δόρυ που προτείνονται ως συμπληρωματικά στηρίγματα είναι εντελώς ανεπαρκή. Για τη στήριξη του αγάλματος πρέπει να υπήρχε ένα άλλο, ισχυρότερο, στήριγμα. Αυτό ήταν, πιστεύω, το μακρύ *paludamentum*, που θα φορούσε η μορφή και που θα έπεφτε στο πίσω μέρος του αγάλματος φτάνοντας έως τη βάση, μέσα στην οποία πακτωνόταν. Το *paludamentum* ήταν, κατά κάποιον τρόπο, ο ιστός της ξύλινης κατασκευής. Τα ξύλινα στηρίγματα στα σκέλη ήταν επικουρικά και δεν σήκωναν μεγάλα βάρη. Πρέπει να συνδέονταν με το κεντρικό στήριγμα. Το

στήριγμα πίσω από το άνετο αριστερό σκέλος διαμορφώθηκε κατά τον τρόπο που επιβαλλόταν από την κάμψη του γόνατου. Δεν αποκλείεται πάντως δίπλα στο στάσιμο σκέλος να υπήρχε και άλλο κάθετο στήριγμα, ξύλινο, κατά τα αντίστοιχα που έχουν τα μαρμάρινα αγάλματα θωρακοφόρων. Τα μαρμάρινα τμήματα των σκελών αποτελούσαν, όπως προκύπτει, επενδύσεις των ξύλινων στηριγμάτων²¹ και τοποθετήθηκαν από μπροστά, όταν πια είχε ολοκληρωθεί η ξύλινη κατασκευή. Ο Meriç υποθέτει στήριξη και στον τοίχο²². Η πρακτική

21. Ο Giustozzi ό.π. (σημ. 2) 58 σημ. 203 θεωρεί ανάλογη την κατεργασία στην πίσω πλευρά ενός τμήματος του ματιού του Ανύτου στη Λυκόσουρα. Στο ένδυμα της Λυκόσουρας όμως έχουμε έμβολο σύνδεσης και όχι αύλακα υποδοχής ξύλινου στηρίγματος.

22. Meriç 1985, 240.

Εικ. 9. Θραύσματα αγάλματος θωρακοφόρου από την Έφεσο (Meriç 1985, πίν. 23,11-16)

αυτή μας είναι γνωστή και από άλλες περιπτώσεις ακρολίθων²³.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, όταν το μαρμάρينو κομμάτι που επρόκειτο να συμπληρώσει το ξύλινο άγαλμα είχε σχετικά μικρές διαστάσεις, το έσκαβαν εσωτερικά, περνώντας μέσα του το ξύλινο στήριγμα. Αυτό μας δείχνει το θραύσμα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου της Αθήνας αρ. ευρ. 15354 (Εικ. 10-12). Το θραύσμα, από παριανό μάρμαρο, είναι τμήμα αριστερού σκέλους, από το κάτω μέρος του μηρού έως και την αρχή της κνήμης. Κάτω είναι επίπεδα κομμένο, επάνω είναι ελαφρά καμπύλο σε τομή. Το ύψος του είναι 20,5 εκ., προέρχεται δηλαδή από μορφή φυσικού μεγέθους. Είναι συγκολλημένο από τρία θραύσματα. Λείπει ένα τμήμα από την πλάγια εξωτερική πλευρά, αλλά αρχικά το κομμάτι ήταν περιμετρικά κλειστό. Τα τοιχώματα έχουν πάχος από 1,9 έως και 4 εκ., η εσωτερική κοιλότητα διάμετρο 8 έως 10 εκ. Ανοίχτηκε, όπως δείχνουν τα σωζόμενα ίχνη, με πολλές τρυπανιές και λειάνθηκε με χοντρή ράσπα.

Το κάτω όριο του θραύσματος που συμπίπτει με την αρχή της κνήμης μάς επιβάλλει να φαντασθούμε τη μορφή με υψηλά υποδήματα, ενδρομίδες. Το άγαλμα, λοιπόν, θα μπορούσε να ήταν π.χ. άγαλμα Διονύσου ή Άρτεμης. Η διάμετρος της κοιλότητας μάς επιτρέπει να σκεφτούμε ότι το ξύλο που περνούσε μέσα, λειτουργούσε ως γόμφος σύνδεσης των ξύλινων τμημάτων του μηρού και του υψηλού υποδήματος. Στο κάτω μέρος της οπής, στον άξονα του σκέλους, υπάρχει μια τριγωνικής τομής εγκοπή, πιθανόν

για να «κλειδώνει» ο γόμφος και να μην γυρίζει.

Μαρμάρινα γλυπτά σκαμμένα εσωτερικά, όπως το τμήμα σκέλους του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, είναι σπάνια ευρήματα. Ένα δεύτερο παράδειγμα, σε κλίμακα όμως πολύ μεγαλύτερη, έχουμε στα μαρμάρινα τμήματα ενός κολοσσικού ακρόλιθου αγάλματος που ήταν στημένο σε μια αίθουσα στη βορειοανατολική γωνία του Forum του Αυγούστου στη Ρώμη και εικόνιζε τον Genius Augusti²⁴. Σώζονται ο δείκτης του άκρου δεξιού χεριού (Εικ. 13), ένα τμήμα από τον δεξιό πήχη (Εικ. 14) και ένα τμήμα από το μετακάρπιο του αριστερού χεριού (Εικ. 15). Το μάρμαρο είναι παριανό. Το ύψος του ακρολίθου με βάση τις αναλογίες των χεριών υπολογίζεται σε έντεκα μέτρα. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι τόσο μεγάλα μαρμάρινα κομμάτια, όπως οι πήχεις, σκάφτηκαν εσωτερικά, για να καταλήξουν, τελικά, να γίνουν ένα περίβλημα της ξύλινης εσωτερικής κατασκευής. Ίσως με αυτό τον τρόπο ήθελαν να μειώσουν το μεγάλο βάρος τους²⁵. Ασφαλώς και η κεφαλή του

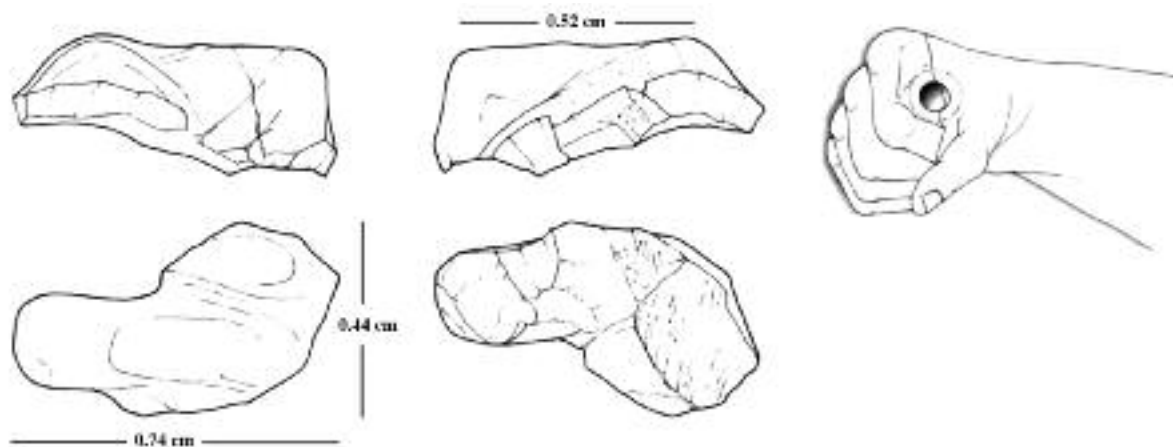
23. Στήριγματα οριζόντια στον τοίχο πίσω από το άγαλμα αναφέρεται ότι υπήρχαν στο νεότερο ακρόλιθο λατρευτικό άγαλμα της Αθηνάς Λινδίας, βλ. Chr. Blinkenberg, *Inscriptions, Lindos II*, 1 (Berlin 1941) 175 C 51-52: *Παλλάδιον οὗ ἦν τὰ ἀκρωτήρια ἐλεφάντινα ... ἀπεκρέμασε ἐκ τῶν ἀντηρίδων τῶν κατὰ τοῦ νότου τοῦ ἀγάλματος ποτηρησιμένων τῶ τοίχῳ*.

24. L. Ungaro, *La memoria dell' antico*, στο: L. Ungaro (επιμ.), *Il museo dei Fori imperiali nei Mercati di Traiano* (Milano 2007) 144-150. Ungaro 2008, 402-410.

25. Είναι χαρακτηριστικό ότι η τεχνική που εφαρμόστηκε στα μαρμάρινα κομμάτια του κολοσσού της Ρώμης αφορά τα γυ-

Εικ. 10-12. Τμήμα αριστερού σκέλους ακρολίθου αγάλματος, πρόσθια, πλάγια, δεξιά όψη από κάτω.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Φωτ.: Γ. Δεσπίνης)

Εικ. 13. Θραύσμα από το άκρο δεξιό χέρι κολοσσικού αγάλματος από το Forum Augusti.
Ρώμη, Museo dei Fori imperiali (Ungaro 2008, 405 εικ. 5)

Εικ. 14. Θραύσμα από τον δεξιό πήχη κολοσσικού αγάλματος από το Forum Augusti. Ρώμη, Museo dei Fori imperiali (Ungaro 2008, 406 εικ. 6)

αγάλματος θα ήταν σκαμμένη από πίσω, κατά τον τρόπο που μας δείχνουν πολλές κολοσσικές κεφαλές ακρολίθων, όπως θα δούμε παρακάτω.

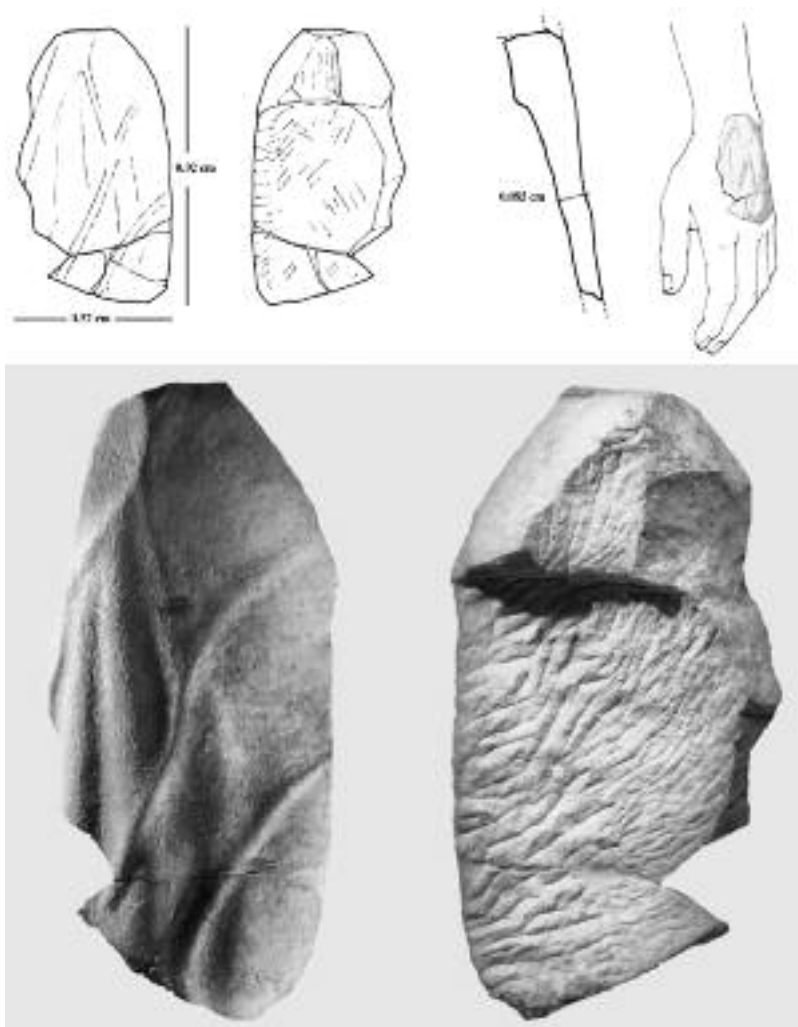
Μια μαρμάρινη γυναικεία κεφαλή από τα περικόχρωρα της Sabratha²⁶ (Εικ. 16-17), ένα ιδιωτικό πορτρέτο της εποχής των Σεβήρων, χρονολογούμενο μέσα στην πρώτη εικοσαετία του 3ου αι. μ.Χ., παρουσιάζει μιαν άλλη ιδιορρυθμία. Η κεφαλή είναι δουλεμένη μαζί με τον λαιμό, ο οποίος είναι ίσια κομμένος στο κάτω μέρος. Από αυτό το άνοιγμα, καθώς και από ένα δεύτερο στην πίσω πλευρά του κρανίου, με χείλος κατάλληλα προετοιμασμένο για να δεχτεί πρόσθετο τον κότσο που χαρακτηρίζει αυτό το είδος κόμμωσης, αφαιρέθηκε όλος ο όγκος του μαρμάρου από το εσωτερικό του κρανίου. Το ύψος μαζί με τον λαιμό είναι 34,5 εκ. Το μάρμαρο είναι λευκό, διαφανές. Μια διαμπερήσ οπή υπάρχει στον άξονα του μέσου του αυχένα. Αντίστοιχη θα υπήρχε και στην πρόσθια πλευρά του λαιμού.

Το ερώτημα γιατί να κάνουν κοίλη την κεφα-

λή, αφήνοντας μόνον ένα εξωτερικό τοίχωμα πάχους 1,5 έως 2,4 εκ., δεν είναι εύκολο να απαντηθεί. Σύμφωνα με μια υπόθεση του A. Di Vita πρόκειται ίσως για ένα είδος ακρολίθου, ένα τιμητικό πορτρέτο («un'effigie onoraria, concepita come un acrolito»), το οποίο ήταν εκτεθειμένο μαζί με άλλα παρόμοια σε κάποιο δημόσιο χώρο της πόλης. Η εργασία όμως αφαίρεσης του μαρμάρου από το εσωτερικό της κε-

μνά άκρα του ακρολίθου. Αυτά συνήθως ήταν τα μόνα μαρμάρινα. Για την υπόθεση της P. Guldager Bilde, The Sanctuary of Diana Nemorensis. The Late Republican Acrolithic Cult Statues, ActaArch 66, 1995, 199-200 εικ. 7-10, ότι και οι επιφάνειες των ενδυμάτων μπορούσαν να επικαλύπτονται από λεπτές μαρμάρινες πλάκες, που στερεώνονταν σαν «καπλαμάδες» πάνω στην ξύλινη κατασκευή, δεν υπάρχουν ενδείξεις, βλ. σχετικά Despinis 2004, 258 σημ. 71. Στις ελάχιστες εξαιρέσεις που το ένδυμα αποδίδεται σε μάρμαρο, όπως π.χ. στο δεξιό σκέλος ορισμένων ακρολίθων αντιγράφων της Αθηνάς Medici που καλύπτεται από χιτώνα, δεν έχουμε λεπτές πλάκες, αλλά τριδιάστατο κομμάτι μαρμάρου.

26. Bonacasa Carra 1978/79, 95-100, πίν. 35-38.

Εικ. 15. Θραύσμα από το άκρο αριστερό χέρι κολοσσιαίου αγάλματος από το Forum Augusti. Ρώμη, Museo dei Fori imperiali (Ungaro 2008, 407 εικ. 7)

φαλής δεν δικαιολογείται σε ένα ακρόλιθο. Στα ακρόλιθα, όταν αφαιρείται όγκος, αφαιρείται μόνον από την πίσω πλευρά του κρανίου. Οι κεφαλές δεν σκάβονται κοίλες εσωτερικά. Έχω τη γνώμη ότι η κεφαλή από τη Sabratha ήταν ένα είδος μαρμάρινης νεκρικής κάλπης, που συμπληρωνόταν με ξεχωριστά δουλεμένη βάση, ασφαλιζόμενη με σιδερένιο πήρο που περνούσε μέσα σε δύο διαμετρικά αντίθετες τρύπες στην αρχή του λαιμού. Είναι βέβαιο ότι η εσωτερική κοιλότητα έγινε όχι για να μειωθεί το βάρος της κεφαλής, αλλά για να τοποθετηθεί κάτι μέσα στο κρανίο. Ας σημειωθεί ότι η κεφαλή βρέθηκε σε περιοχή νεκροταφείου. Ανεξάρτητα πάντως από την εξήγηση που δίνω, η συσχέτιση της κεφαλής με ακρολιθική κατασκευή δεν έχει καμιά πιθανότητα²⁷.

Ξαναγυρίζω στο ακρόλιθο της Εφέσου και στην περιγραφή του R. Meris, από τον οποίο πληροφο-

ρούμαστε ότι η κεφαλή του Τίτου είναι ξεκουφωμένη στην πίσω πλευρά της, κομμένη επίπεδα πίσω από τα αφτιά. Η βάθυνση που σχηματίζεται έχει πλάτος 47 εκ. και βάθος 40 εκ. Το τοίχωμα του μαρμάρου στη θέση της μύτης έχει πάχος 20 εκ. Πίσω από το δεξιό αφτί υπάρχει μια επίπεδη επιφάνεια με μικρές οπές, Dübellocher όπως αναφέρονται, στην ανώτερη από τις οποίες διατηρούνται υπολείμματα σιδερένιου συνδέσμου. Όλες αυτές οι λεπτομέρειες ξαναβρίσκονται παρόμοιες και σε άλ-

27. Μαρμάρινα αγγεία σε σχήμα ανθρώπινων κεφαλών, σκαμμένων εσωτερικά (Korfvasen), ξέρουμε ήδη από τα κλασικά χρόνια. Ένα παράδειγμα από τον 4ο αι. π.Χ. έχουμε από τη Βραυρώνα, Μουσείο Βραυρώνας αρ. ευρ. ΓΕ 823/NE 1208. Η κεφαλή ήταν πιθανότατα μια ονοχόη σε σχήμα κεφαλής παιδιού, σκαμμένη από τον πυθμένα, που συμπληρωνόταν πρόσθετος από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου.

Εικ. 16-17. Γυναικεία εικονιστική κεφαλή από τη Sabratha, πρόσθια και πίσω όψη (Bonacasa Carra 1978/79, πίν. 35a)

λες κεφαλές ελληνιστικών και ρωμαϊκών κολοσσικών ακρολίθων. Αναφέρω ως παραδείγματα τις κεφαλές του Αυγούστου, ύψους 1,20 μ.²⁸, της Λιβίας, σωζ. ύψους 68 εκ.²⁹, και του Τιβερίου, ύψους 1,11 μ.³⁰, από τον ναό της Ρώμης και του Αυγούστου στη Leptis Magna³¹. Οι κεφαλές είναι πίσω σκαμμένες, της Λιβίας έχει και δύο μεγάλους τόρμους. Η αποκοπή του πίσω μέρους του κρανίου και το σκάψιμο έγιναν για να ελαφρώσουν οι κεφαλές από το μεγάλο βάρος τους και να καθίσουν έτσι χωρίς συνέπειες πάνω στα ξύλα του εσωτερικού σκελετού των ακρολίθων. Ο κάρναβος εύκολα θα μπορούσε να παραμορφωθεί, εάν υποβάσταζε μεγάλα βάρη. Παράλληλα με τη μείωση του βάρους εξουδετερωνόταν και ο κίνδυνος ανατροπής που υπήρχε εξαιτίας της αδυναμίας να στερεωθούν επαρκώς και να μολυβδοχοηθούν τα έμβολα του λαμού όπως στα μαρμάρινα αγάλματα³².

Το άκρο αριστερό πόδι στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης αρ. ευρ. 1286³³ (Εικ. 18) είναι ένα ακόμη θραύσμα ακρολίθου αγάλματος από την πόλη αυτή. Έχει μήκος 42 εκ. και είναι από πεντελικό μάρμαρο. Σώζεται από το κατώτατο μέρος της κνήμης, λίγο πάνω από τους αστραγάλους. Η επάνω επιφάνεια είναι χοντροδουλεμένη με το βελόνι. Στο μέσο ανοίγεται ορθογώνιος τόρμος διαστάσεων 5 x 3 εκ. και βάθους 4,5 εκ., με λεία, κάθετα τοιχώματα, από τα οποία το τοίχωμα που βρίσκεται προς τη μεριά των δαχτύλων είναι λοξό. Ο

τόρμος επομένως είχε ανοιχθεί για να υποδεχθεί λύκο (καμπάνα). Οι πλάγιες πλευρές του ποδιού είναι καθαροδουλεμένες, λείες και στιλβωμένες. Καθαρά δουλεμένο είναι και το πέλμα. Η φτέρνα ήταν ελαφρά ανασηκωμένη. Το πόδι σώζεται ακέραιο και σε καλή κατάσταση.

Ο τόρμος (της καμπάνας) και η αγριοκτυπημένη με το βελόνι επιφάνεια γύρω από αυτόν είναι χαρακτηριστικά για το είδος του αγάλματος από το οποίο προέρχεται το πόδι. Άκρα πόδια ακρολίθων με παρόμοιες λεπτομέρειες έχουμε ήδη

28. S. Aurigemma, *Sculture del foro vecchio di Leptis Magna raffiguranti la dea Roma e principi della casa dei Giulio-Claudi*, *Africa Italiana* 8, 1941, 46-49 εικ. 26-29. Kreikenbom 1992, 160-161 Kat. III 10, πίν. 8c. D. Boschung, *Die Bildnisse des Augustus, Das römische Herrscherbild* 1, 2 (Berlin 1993) 190-191 αρ. 200, πίν. 118. D. Boschung, *Gens Augusta. Untersuchungen zu Aufstellung, Wirkung und Bedeutung der Statuen-gruppen des julisch-chaudischen Kaiserhauses*, *MAR* 32 (Mainz 2002) 8 αρ. 1.1, πίν. 2, 1.3.

29. Aurigemma ό.π. (σημ. 28) 50-56 εικ. 32-35. Kreikenbom 1992, 179 Kat. III 36, πίν. 11a. Boschung 2002 ό.π. (σημ. 28) 8 αρ. 1.4, πίν. 3, 2.4.

30. Aurigemma ό.π. (σημ. 28) 49-50 εικ. 30-31. Kreikenbom 1992, 186-187 Kat. III 47, πίν. 11b. Boschung 2002 ό.π. (σημ. 28) 8, αρ. 1.3, πίν. 3, 1.3.

31. Aurigemma ό.π. (σημ. 28) 1-94. Kreikenbom 1992, 78-79. Boschung 2002 ό.π. (σημ. 28) 8-9.

32. Despiniis 2004, 265-266.

33. Δεσπίνης – Στεφανίδου-Τιβερίου – Βουτυράς ό.π. (σημ. 12) 85-86 αρ. 416 (Γ. Δεσπίνης).

από την υστεροαρχαϊκή εποχή³⁴ και τον 5ο αι.³⁵ π.Χ. Οι ξύλινοι γόμφοι που εισχωρούσαν στους τóρμους ανάμεσα στα σφυρά αυτών των ποδιών δεν σχετίζονται με τη στήριξη των μορφών, όπως έχει υποτεθεί, αλλά με τη στερέωση των ποδιών πάνω στην ξύλινη εσωτερική κατασκευή, από την οποία κατά κάποιον τρόπο ήταν κρεμασμένα. Είναι πολύ πιθανόν ότι η μορφή, στην οποία ανήκε το πόδι του Μουσείου Θεσσαλονίκης, ήταν καθιστή και μάλλον γυναικεία, αν και το φύλο δεν προσδιορίζεται με βεβαιότητα. Οι ομοιότητες με τα υστεροαρχαϊκά παραδείγματα είναι χαρακτηριστικές για τη συνέχιση της παράδοσης και σε αυτού του είδους τις τεχνικές λεπτομέρειες.

Το κενό μεταξύ του μεγάλου δαχτύλου και των υπολοίπων που αποδίδονται ενωμένοι μεταξύ τους μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι το πόδι φορούσε σανδάλι με ξύλινο κάττυμα. Σε άλλα παραδείγματα σώζονται πάνω στο μετατάρσιο οπές για τη στερέωση των ιμάντων³⁶. Στο πόδι του Μουσείου Θεσσαλονίκης όλο το πλέγμα των ιμάντων φαίνεται ότι στερεωνόταν στην περίμετρο του καττύματος, το οποίο ήταν κατά τι πλατύτερο από το πέλμα³⁷. Το πόδι ανάγεται στα αυτοκρατορικά χρόνια, αλλά ακριβέστερη χρονολόγηση είναι δύσκολο να προταθεί.

Από τη Θεσσαλονίκη έχουμε και άλλα μαρμάρινα μέλη ακρολίθων που βρίσκονται στο Μουσείο Θεσσαλονίκης: ένα άκρο πόδι με αρ. ευρ. 883³⁸, μια κεφαλή με τμήμα του στήθους γυναικείου αγάλ-

Εικ. 18. Άκρο αριστερό πόδι. Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο (Φωτ.: ΑΓΜΕ 890. Κ.-V. von Eickstedt)

ματος με αρ. ευρ. 887³⁹, μια κεφαλή γενειοφόρου θεού με αρ. ευρ. Ρ 61⁴⁰, μια μικρή κεφαλή Αθηνάς με αρ. ευρ. 1043⁴¹ και ορισμένα άλλα, λιγότερο σημαντικά, θραύσματα. Ακρόλιθα πρέπει να ήταν, όπως πείστηκα στο μεταξύ, και τα αγάλματα στα οποία ανήκαν η κεφαλή και το συνεχόμενο τμήμα του γυμνού κορμού του γενειοφόρου θεού στο Μουσείο Θεσσαλονίκης αρ. ευρ. 883⁴², καθώς και η γυναικεία(;) κεφαλή με αρ. ευρ. 878⁴³. Από ένα μικρό ακρόλιθο αγαλμάτιο Αφροδίτης θα μπορούσε να προέρχεται και το θραύσμα στο ίδιο μουσείο, αρ. ευρ. 2654, από παριανό μάρμαρο, σωζ. ύψους 10 εκ., που βρέθηκε στο αίθριο της Αχειροποιήτου και σώζει το δεξιό τμήμα του στήθους με τον μαστό και το πάνω μέρος του δεξιού βραχίονα. Η αριστερή πλευρά έχει διαμορφωθεί ελαφρά κυρτή και διατηρεί ίχνη από ψιλό βελόνι. Όλες οι γυμνές επιφάνειες είναι στιλβωμένες. Το θραύσμα συμπλήρωνε ένα ντυμένο αγαλμάτιο Αφροδίτης με ξεγυμνωμένο τον δεξιό μαστό. Το τμήμα που εκάλυπταν τα ενδύματα ίσως ήταν από άλλου είδους μάρμαρο, ίσως όμως και ξύλινο. Από την Αίγυπτο π.χ. μας έχουν σωθεί παρόμοια μαρμάρινα τμήματα μικρών ακρολίθων αγαλματιών Αφροδίτης της ελληνιστικής εποχής⁴⁴. Σημειώνω ότι από την περιοχή της

34. Despina 2004, 276-281 εικ. 22-29.

35. Despina 2004, 274-275 εικ. 12-14.

36. Despina 2004, 275, 277-278, 287-289.

37. Ανάλογη υπόθεση θα πρέπει να κάνουμε και για το άκρο δεξιό πόδι του κολοσσικού ακρολίθου αγάλματος του καθιστού θεού στο Μουσείο της Ακρόπολης, Despina 2004, 298-299 εικ. 51-56, στο οποίο επίσης οι ιμάντες του μετατάρσιου πρέπει να στερεωνόνταν πάνω στο σανδάλι, αφού η μικρή οπή στην αρχή του μετατάρσιου δεν επαρκεί για τη στερέωσή τους.

38. Γ. Δεσπίνης - Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου - Εμμ. Βουτυράς (επιμ.), Κατάλογος γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης II (Θεσσαλονίκη 2003) 97 αρ. 234 (Γ. Δεσπίνης).

39. Δεσπίνης - Στεφανίδου-Τιβερίου - Βουτυράς ό.π. (σημ. 11) 100-101 αρ. 74 (Γ. Δεσπίνης).

40. Δεσπίνης - Στεφανίδου-Τιβερίου - Βουτυράς ό.π. (σημ. 38) 61-63 αρ. 198 (Γ. Δεσπίνης).

41. Δεσπίνης - Στεφανίδου-Τιβερίου - Βουτυράς ό.π. (σημ. 12) 27-28 αρ. 354 (Μπ. Σμιτ-Δούνα).

42. Δεσπίνης, Στεφανίδου-Τιβερίου, Βουτυράς ό.π. (σημ. 11) 116-117 αρ. 89 (Γ. Δεσπίνης).

43. Δεσπίνης - Στεφανίδου-Τιβερίου - Βουτυράς ό.π. (σημ. 11) 117-120 αρ. 90 (Γ. Δεσπίνης).

44. K. Lembke, Eine Ptolemäergalerie aus Thmuis/Tell Timai, Jdl 115, 2000, 113-114, κυρίως 133-134, 141 αρ. 5 και 6 εικ. 15-18 και 19-21. F. Queyrel, Un ensemble du culte dynastique lagide: les portraits du groupe sculpté de Thmouis (Tell Timai), στο: N. Bonacasa (επιμ.), Faraoni come dei, Tolemei come faraoni, Atti del V Congresso Internazionale italo-egiziano, Torino, archivio di stato 8-12 dicembre 2001 (Torino 2003) 477, 480, 487 αρ. 3 εικ. 5-6· 489 αρ. 7 εικ. 13-14.

Εικ. 19-20. Κεφαλή Αθηνάς, πρόσθια και πλάγια αριστερή όψη. Κοπεγχάγη, Ny Carlsberg Glyptotek (Moltesen 2002, εικ. σ. 95, 97)

Αχειροποίητου προέρχονται τέσσερα ακόμη μαρμάρινα αγάλματα Αφροδίτης⁴⁵, με τα οποία θα πρέπει να σχετισθεί και το προκείμενο.

Πολλές δυσκολίες προκύπτουν όταν προσπαθεί κανείς να αναπαραστήσει γραφικά ένα ακρόλιθο άγαλμα, χωρίς να έχει προσδιορίσει προηγουμένως ακριβώς τον αγαλματικό τύπο του ακρόλιθου. Παράδειγμα το ακρόλιθο άγαλμα

Εικ. 21. Άκρο δεξιό πόδι αγάλματος. Κοπεγχάγη, Ny Carlsberg Glyptotek (Moltesen 2002, 99 αρ. 19 εικ. επάνω)

της Αθηνάς από την Avenche (Aventicum)⁴⁶ της Ελβετίας του 2ου αι. μ.Χ., από το οποίο σώζονται όλα σχεδόν τα μαρμάρινα μέλη του: η κεφαλή με την αρχή του στήθους, ο δεξιός πήχης, το πρόσωπο της Μέδουσας από το μέσο του στήθους, τα άκρα πόδια από το μέσο του μεταταρσίου και τα δάχτυλα του άκρου αριστερού χεριού. Από το άγαλμα, το ύψος του οποίου υπολογίζεται στα 2,80 μ., σώθηκαν και υπολείμματα ξύλου. Δύο σιδερένοι σύνδεσμοι σχήματος Π⁴⁷, μήκους 15,2 εκ. ο ένας και 20,8 εκ. ο άλλος, που είχαν τοποθετηθεί σε τρύμους ανοιγμένους στο επάνω μέρος της πλάτης, συνδέσαν την κεφαλή με την πλάτη του ακρολίθου. Ο τύπος όμως της Αθηνάς Hope-Farnese που επιλέγεται για την αναπαράσταση δεν μπορεί να ήταν ο τύπος του ακρολίθου, αφού το κράνος είναι διαφορετικό. Δεν είναι αττικό, όπως στην Αθηνά Hope-Farnese, αλλά κορινθιακό, διακοσμημένο με προσωπίο με κλειστά μάτια⁴⁸. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα κομμάτια του ακρολίθου βρέθηκαν

45. Δεσπίνης – Στεφανίδου-Τιβεριού – Βουτυράς ό.π. (σημ. 38) 84-85 αρ. 221 (Μπ. Σμιτ-Δούνα), 85-87 αρ. 222, 223, 224 (Γ. Δεσπίνης).

46. M. Bossert, Die Rundskulpturen von Avenicum, Acta Bernensia 9 (Bern 1983) 22-27, πίν. 9-20.

47. Bossert ό.π. (σημ. 46) 23, πίν. 14, 1-3.

48. Bossert ό.π. (σημ. 46) 23.

Εικ. 22. Αγαλμάτιο Αθηνάς. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Φωτ.: Αρχείο του Μουσείου)

μέσα σε μια κτιστή ορθογώνια κατασκευή, εσωτερικών διαστάσεων 3,00 x 1,26 μ., προσεκτικά τοποθετημένα σαν σε τάφο. Πρόκειται ασφαλώς για αρχαία απόκρυψη⁴⁹.

Σε ορισμένες περιπτώσεις πάντως κάποια χαρακτηριστική λεπτομέρεια αρκεί για να αναγνωρίσουμε με βεβαιότητα τον τύπο και να αναπαραστήσουμε το άγαλμα. Ένα τέτοιο παράδειγμα έχουμε στην κεφαλή της Αθηνάς από το Trastevere, σήμερα στη Γλυπτοθήκη Ny Carlsberg της Κοπεγχάγης⁵⁰ (Εικ. 19-20), τις τεχνικές λεπτομέρειες της οποίας περιέγραφα αναλυτικά το 1975. Οι αλλαγές για την υποδοχή σφηνοειδών πελεκίνων δείχνουν ότι οι συμπληρώσεις του κράνους ήταν πιθανότατα από ξύλο και όχι από μάρμαρο ή χαλκό, όπως έχουν υποθέσει. Από το ίδιο άγαλμα έχουμε και το δεξιό άκρο πόδι (Εικ. 21) που σώζεται από το κάτω μέρος της κνήμης. Και αυτό σώζει μία αύλακα υποδοχής σφηνοειδούς πελεκίνου που το κρατούσε κρεμασμένο από τα ξύλα της εσωτερικής κατασκευής.

Η κεφαλή από το Trastevere σχετίζεται με ένα άγαλμα Αθηνάς. Μια νεότερη άποψη ότι προέρχεται από άγαλμα καθιστής Ρώμης⁵¹ είναι, κατά

τη γνώμη μου, ελάχιστα πιθανή. Η έντονη στροφή της κεφαλής προς τα δεξιά της, σε συνδυασμό με το αττικό κράνος και το μοτίβο του άκρου δεξιού ποδιού που έχει ανασηκωμένη τη φτέρνα, μας επιτρέπουν να αναγνωρίσουμε τον τύπο του αγάλματος, όπως έχω υποδείξει ήδη από παλαιότερα, στον τύπο του αγαλματίου της Αθηνάς από την Επίδαυρο στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας αρ. ευρ. 274⁵² (Εικ. 22), που παραδίδεται επίσης και από δύο άλλα αγαλμάτια στο Βερολίνο⁵³ και το Όσλο⁵⁴. Επιμένω στη συσχέτιση των θραυσμάτων από το Trastevere με τον τύπο της Αθηνάς της Επίδαυρου 274, παρά τις επιφυλάξεις που εκφράστηκαν⁵⁵. Κανένας αγαλματικός τύπος Ρώμης, αλλά και κανένας άλλος τύπος Αθηνάς, εκτός από τον τύπο της Επίδαυρου και τον τύπο της Minerva Chalcidica⁵⁶, δεν παρουσιάζει τόσο έντονη στροφή της κεφαλής προς τα δεξιά της και ανασηκωμένο το άκρο πόδι. Τον τύπο όμως της Minerva Chalcidica μπορούμε να τον αποκλείσουμε, για τον λόγο ότι η κεφαλή της Κοπεγχάγης φορεί αττικό κράνος και όχι κορινθιακό, όπως η Minerva Chalcidica σε όλες γενικά τις παραστάσεις της. Το γυμνό άκρο δεξιό πόδι εύκολα μπορεί να συμπληρωθεί με ξύλινο σανδάλι και χάλκινους μάντες πρόσδεσης, όπως ξέρουμε από άλλα πόδια ακρολίθων, ένα από τα οποία παρουσίασα προηγουμένως.

Η κατασκευή ακρολίθων συνεχίστηκε ασφαλώς έως τα χρόνια που οι χριστιανοί αυτοκράτορες απαγόρευσαν την αρχαία θρησκεία. Στα χρόνια του

49. Bossert ό.π. (σημ. 46) 9 και σημ. 8. M. Donderer, Irreversible Deponierung von Großplastik bei Griechen, Etruskern und Römern, *ÖJh* 61, 1991/92, 246 αρ. 1 32, εικ. 13.

50. F. Poulsen, Catalogue of Sculpture in the Ny Carlsberg Glyptotek (Copenhagen 1951) 93-94 αρ. 101. E. Berger, Parthenon-Ostgiebel. Vorbemerkungen zu einer Rekonstruktion (Bonn 1959) 16-17, πίν. 3-4. F. Brommer, Die Skulpturen der Parthenon-Giebel (Mainz 1963) 110 αρ. 25. Δεσπίνης 1975, 29 αρ. 6, πίν. 19-20. Moltesen 2002, 95-99 αρ. 18 και 19.

51. Moltesen 2002, 95-100.

52. Στ. Κατάκης, Επίδαυρος. Τα γλυπτά των ρωμαϊκών χρόνων από το ιερό του Απόλλωνος Μαλεάτα και του Ασκληπιού (Αθήνα 2002) 73-75 αρ. 70, 200-204 κ.α., πίν. 88-89α.

53. Berger ό.π. (σημ. 50) 15, πίν. 1. I. Skupinska-Lövset, A Statuette of the Epidauros Athena Type in Oslo, *ΑΕφημ.* 1973, 22, 23.

54. Skupinska-Lövset ό.π. (σημ. 53) 19-24, πίν. 4.

55. Κατάκης ό.π. (σημ. 52) 444 σημ. 1006.

56. W. Schürmann, Typologie und Bedeutung der stadtrömischen Minerva-Kultbilder, *RdA Suppl.* 2 (Roma 1985) 77-80. Οι διαφορές του τύπου του λατρευτικού αγάλματος από τον τύπο της Αθηνάς της Επίδαυρου συνίστανται στη μορφή του κράνους και στην κίνηση του δεξιού χεριού που εκτείνεται οριζόντια προς τα πίσω.

Ιουλιανού θα πρέπει να κατασκευάστηκαν τα τελευταία. Από αυτή την εποχή όμως δεν έχουμε μνημεία. Λίγες δεκαετίες νωρίτερα πάντως χρονολογείται το κολοσσιαίο ακρόλιθο άγαλμα του Κωνσταντίνου στη Ρώμη, τα μαρμάρινα τμήματα του οποίου βρίσκονται από αιώνες εκτεθειμένα στην είσοδο του Palazzo dei Conservatori στο Καπιτώλιο. Το άγαλμα, στημένο στη δυτική αψίδα της Βασιλικής του Μαξεντίου, την οποία αποπεράτωσε ο Κωνσταντίνος, εικόνιζε τον αυτοκράτορα καθιστό στον τύπο του καθιστού Δία, όπως π.χ. τον βλέπουμε στο συμπληρωμένο ακρόλιθο άγαλμα του Δία Campana στο Ερμιτάζ⁵⁷. Το άγαλμα του Κωνσταντίνου είχε μέγεθος εφτά φορές μεγαλύτερο από το φυσικό. Το ύψος της κεφαλής με τον λαιμό είναι 2,60 μ. Το άγαλμα δεν ήταν κατασκευασμένο από πολλά υλικά, μάρμαρο, μέταλλο ή στούκο, όπως θεωρούσαν ορισμένοι παλαιότεροι ερευνητές, αλλά ακρόλιθο⁵⁸, με μαρμάρινα όλα τα γυμνά τμήματά του και ξύλινα τα υπόλοιπα, πάνω στα οποία ενδέχεται να ήταν προσηλωμένα χάλκινα ελάσματα που απέδιδαν τις πτυχές του ματιού. Ορισμένοι ερευνητές πιστεύουν ότι το πορτρέτο του αυτοκράτορα προέκυψε από μεταρρύθμιση.

Τελειώνω με μια σύντομη αναφορά στα χρυσελεφάντινα αγάλματα των ρωμαϊκών χρόνων. Υπάρχουν σχετικές μαρτυρίες στις γραπτές πηγές⁵⁹, αλλά τα λείψανα που μας σώθηκαν είναι πολύ πενιχρά⁶⁰. Για τον λόγο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία ένα πρόσφατο εύρημα, η κεφαλή και λίγα άλλα μικρά θραύσματα από δύο ή τρία αγάλματα που βρέθηκαν σε λαθρονασκαφές βόρεια από τη Ρώμη⁶¹. Στην πίσω πλευρά της κεφαλής σώζονται δύο κάθετες υποδοχές σφηνοειδών πελεκιών για τη σύνδεση με το συμπλήρωμα της κεφαλής που λείπει. Η λεπτομέρεια είναι

χαρακτηριστική για μια τεχνική σύνδεσης που εφαρμόστηκε επί αιώνες. Η χρονολογία κατασκευής της κεφαλής, όπως προσδιορίστηκε με βάση τον ραδιενεργό άνθρακα 14, είναι το β' μισό του 1ου αι. π.Χ.⁶².

Γεώργιος Ι. Δεσπίνης
Ομότιμος Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Δροσπούλου 3, 112 57 Αθήνα

57. O. Waldhauer, Die antiken Skulpturen der Ermitage I (Berlin 1928) 4-8, πίν. 1.

58. P. Pensabene – L. Lazzarini – B. Turi, New Archaeometric Investigations in the Fragments of the Colossal Statue of Constantine in the Palazzo dei Conservatori, στο: J. J. Herrmann Jr. – N. Herz – R. Newman (επιμ.), ASMOSIA 5, Interdisciplinary Studies on Ancient Stone, Proceedings of the Fifth International Conference of the Association for the Study of Marble and other Stones in Antiquity, Museum Fine Arts, Boston 1998 (London 2002), 250-255. C. Parisi Presicce, Constantino come Giove. Proposta di ricostruzione grafica del colosso acrolitico dalla Basilica Costantiniana, BCom 107, 2006, 127-161. C. Parisi Presicce, Konstantin als Juppiter. Die Kolossalstatue des Kaisers aus der Basilika an der Via Sacra, στο: A. Demandt – J. Engemann (επιμ.), Konstantin der Grosse. Ausstellungskatalog (Mainz 2007) 117-131. Για το άγαλμα βλ. και C. Parisi Presicce, L'abbandono della moderazione. I ritratti di Costantino e della sua progenie, στο: A. Donati – G. Gentili (επιμ.), Costantino il grande. La civiltà antica al bivio tra Occidente e Oriente, Rimini, Mar. 13-Sept. 4, 2005 (Cinisello Balsamo 2005) 138-155. C. Parisi Presicce, Ritratti di Costantino in Campidoglio. I. Del collo "moderno" e la mano del colosso marmoreo, BMusRom n.s. 20, 2006, 13-40. B. Ruck, Die Großen dieser Welt: Kolossalporträts im antiken Rom, Archäologie und Geschichte 11 (Heidelberg 2007) 238-243.

59. Lapatin ό.π. (σημ. 3) 121-128.

60. Lapatin ό.π. (σημ. 3) 128-133.

61. Il volto d'avorio. L'eccezionale recupero di un'opera trafugata, Roma 19 dicembre 2003 – 29 febbraio 2004 (Roma 2003). A. Giuliano, Un volto di avorio, RendPontAc 77, 2004/05, 289-308.

62. L. Godart – St. De Caro (επιμ.), Nostoi. Capolavori ritrovati, Roma, Palazzo del Quirinale, 21 dicembre 2007 – 2 marzo 2008 (Roma 2007) 214 αρ. 60.

Συντομογραφίες

ΑΓΜΕ: Φωτογραφικό αρχείο γλυπτών στο Μουσείο Εκμαγείων του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Bonacasa Carra 1978/79: R. M. Bonacasa Carra, Ritratto di una dama severiana dai dintorni di Sabratha, LibyaAnt 15/16, 1978/79, 95-100.

Δεσπίνης 1975: Γ. Δεσπίνης, Ακρόλιθα (Αθήνα 1975).

Despinis 2004: G. Despinis, Zu Akrolithstatuen griechischer und römischer Zeit, NAWG 2004 Nr. 8 (Göttingen 2004).

Kreikenbom 1992: D. Kreikenbom, Griechische und römische Kolossalporträts bis zum späten ersten Jahrhundert nach Christus, JdI Ergh. 27 (Berlin 1992).

Meriç 1985: R. Meriç, Rekonstruktionsversuch der Kolossalstatue des Domitian in Ephesos, στο: Pro arte

- antiqua. Festschrift für Hedwig Kenner II (Wien, Berlin 1985) 239-241.
- Moltesen 2002: M. Moltesen κ.ά., Imperial Rome: Catalogue, Ny Carlsberg Glyptotek 2. Statues (Copenhagen 2002).
- Ungaro 2008: L. Ungaro, Storia, mito, rappresentazione: il programma figurativo del Foro di Augusto e l'Aula del Colosso, στο: E. La Rocca – P. Leon – C. Parisi Presicce (επιμ.), Le due patriae acquisite. Studi di archeologia dedicati a W. Trillmich (Roma 2008) 399-417.